

A rendszerváltó

(In memoriam Tamás Gáspár Miklós)

126

Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyet 1968-ban Romániában is megérintett a rendszerváltás vagy legalább a reform hirtelen támadt és hamar el is múlt illúziója. Majd pedig két évtizeddel később ugyanez a generáció szembesült leginkább a felelősséggel, hogy Romániában, Magyarországon és mindenütt a térség országaiban a kemény vagy puha diktatúrák összeomlása után fel kellett építeni egy élhető rezsimet. Hogy miért éppen ez a generáció? Nem csak, persze. Viszont az az igazság, hogy erejük teljében, de már jelentős tapasztalatokkal a hátuk mögött a negyvenes évek végén vagy az ötvenes évek elején születettek voltak a legalkalmasabbak erre a vállalkozásra. Csalódni is ők csalódtak a legtöbbször, hiszen mindmáig nem bizonyosodott be, hogy nem azoknak van-e igazuk, akik nem rendszerváltásnak, hanem csak rendszerváltozásnak nevezik, ami errefelé történt az elmúlt évtizedekben. Tamás Gáspár Miklós hite, meggyőződése, tehetsége, műveltsége szerint mindenképpen rendszerváltó volt, úgy gondolom, és nem egyszerűen csak rendszerváltoztató. Nemcsak a politikában egyébként, hanem az irodalomban is, amiről kevesebb szó esik a megemlékezésekben. Természetesen filozófusként és íróként emlegetik a legtöbben, de életművének mégis inkább a társadalomfilozófiai vagy politikai jelentőségét emelik ki. Ha az arányokat tekintem, rendben is van így, mégsem felejthetem a kel-

leténél talán ritkább, de nagyon is emlékezetes és minden bizonnyal maradandó szépírói megszólalásait, esszéiben, memoárban egyaránt. Meg aztán közéleti pályája valamikor Kolozsváron egyfajta irodalmi rendszerváltással kezdődött tulajdonképpen. Igaz, akkoriban a társadalomkritika is az irodalomba szorult vissza. Tamás Gáspár Miklós – életében Gazsinak szólítottam én is, de halálában nehezemre esik ugyanez – végül is rendszerváltó volt mindig és mindenben, amihez hozzányúlt. Ehhez nyilván a nonkonformizmus nem elég, hiszen hiába utasítjuk el, ami van, hogyha nem tudjuk, mit kellene a helyébe tenni. Legyen szó irodalomról vagy művészetről, netán társadalmi berendezkedésről. A műveltséget fegyvernek vagy talán valamiféle menedéknek is tartotta, úgy vélem. Kezdetről fogva, szinte még tinédzserként, aztán egyre több kiábrándító tapasztalattal a háta mögött mindig pontosan tudta, milyen jövővel kellene az éppen recsegő-ropogó jelent felcserélni. Nem ugyanazzal, mint tegnap vagy tegnapelőtt. Ami távolról nézve következetlenségnek tűnhetett sokak számára, holott ez volt az igazi következetesség: nem állni meg félmúton, nem fogadni el a korrumpálhatónak bizonyult jövőt. Beismerem, én is csak mostanában értettem meg igazán, hogy nem rendszerekhez, ideológiákhoz ragaszkodott sohasem, hanem a társadalmi igazságossághoz, vagyis a szabadság, egyenlőség, testvériség

gondolatához. Ami mindenütt fontos, de Erdélyben nélkülözhetetlen a túléléshez. Élvezetes pamfletben megírt utópiai vagy disztópiai a felvilágosodás nagyjainak kételynélküliségét idézték. Néha meggondolkoztatott egyidejű empátiája és könyörtelensége, de ma már igazat adok neki: a jelenben lehetséges az is–is, jövőképben nincs más, csak vagy–vagy.

Három évvel volt idősebb nálam, tehát utólag nézve egyívásúak voltunk, de más-más úton jutottunk ahhoz az illúzióvesztésig, ami majdnem ezt az egész generációt jellemzi ma már. Legfeljebb a megoldást látom másképpen néha még ma is, hosszú kitérő után visszaérkezve a politikából az irodalomba, a rációtól a metaforáig. Ismétlem, író volt ő is mindvégig, nyelvezete, habitusa, iróniája, pátosza mind-mind ezt mutatta. Kiváló filozófus is volt persze. Ám írósága tette lehetővé, hogy az időről időre felülvizsgálta, mégis ugyanabba az irányba tartó jövőképei, néha kasszandrai jóslatai úgy sorakoznak egymás mellett, mint egy regényíró egyformán érvényes történetei. Kellott mindehhez természetesen nemcsak az írói fantázia, hanem az éles elméjű gondolkodónak az a képessége, hogy úgy lássa át az éppen aktuális, helyi vagy globális állapotokat, mint a nyomdából nemrég kijött, frissen olvasott könyvet.

Jelképesnek érzem első és utolsó találkozásunkat. Elsőéves egyetemista voltam Kolozsváron 1971-ben, amikor az ottani irodalmi hetilap, az *Utunk* ifjúsági pályázatot hirdetett *Röpülj, hajóm* címmel. Szerettem versenyezni, pályáztam én is. Amennyire emlékszem, és amint az Ady-idézet is mutatja, valami olyasmiről kellett írunk, leginkább esz-

szében, hogy miként képzeljük a jövőt. A kommunizmus kellős közepén. De minden tizen- vagy huszoneves ifjú „a Holnap hőse” még függetlenül a rendszertől. Nos, amint az eredményhirdetésből kiderült, ötvennyolc pályázat érkezett be, ötvennyolc álmom a jövőről, illetve valószínűleg ötvenhét álmom és egy életstratégia, az első díjasé, Tamás Gáspár Miklósé, aki *A jövő kritikája* címmel írt esszét. Második díjat kapott Markó Béla (*A 25. óra*) és Szávai Géza (*Hajók, vizek*), harmadik díjat Gagyi József (*Tisztelegnek a versek*), Kereskényi Sándor (*Cselekvő életet élni*) és Parászka Miklós (*Én*). Így találkoztunk először, egy felsorolásban, majd személyesen is az *Utunk* szerkesztőségében. Utoljára pedig tavaly a budapesti könyvhéten a Baumgarten-emlékdíj átvételekor. Irodalmi esemény volt mindkettő.

Tamás Gáspár Miklós huszonhárom éves volt 1971-ben, de akkori pályaműve máris teljes fegyverzetben prezentálta a fáradhatatlan rendszer-váltót. Nem véletlen, hogy az új meg új írónemzedékek mentora, Kántor Lajos az irodalomkritika szerepéről szólva még két év múlva is ezt az esszét méltatja és bírálja, Tamás Gáspár Miklóssal vitatkozik ugyancsak az *Utunk* hasábjain, írásának címe is az egykori pályaművet parafrázálja: *A jelen és a jövő kritikája*. A stratégia készen áll, hozzá lehet ugyan szólni, igenelni vagy tagadni, de ez a stratégia valójában egy hosszú, termékeny és tanulságos életpálya során nem igazán változik: „A jövő mint olyan nem létezik, tartozéka és kontrollműszere azonban a köznapi tudatnak. Felhasználjuk a jövőt arra, hogy mai szükségleteinket kivetítve felmérhessük, hogy feltételezett holnap

önmagunkon keresztül megismerjük mai önmagunkat, hogy valóságunkat mint lehetőséget, lehetőségeinket mint valóságot szemléljük. [...] A jövő kritikája ezért – természetesen – a ma kritikája, folytatása annak a munkának, amit a »dogmatikus szendergésből« (Kant) történelme folyamán többször is felriadt emberiség nem hagyhat abba, ha becsüli önmagát és szellemét” – írta pályaművében az a huszonhárom éves fiatalember hajdan, és ezt a stratégiát követte egész életében. Miközben legutóbbi írásaiból az is kiderült, hogy lassan-lassan ő is közeledett, akárcsak számos rendszerváltó kortársunk, ahhoz a Vörösmarty-vízióhoz, hogy: „Az emberfaj sárkányfog-vetemény”. Nem a hidegfejű filozófus – minden látszat ellenére ő sohasem volt hidegfejű –, hanem az Ady Endre pátoszát értő, félelmeit átérző, politikai éleslátását remekmű esszéiben elemző, indulatos író keserűsége volt ez. Pedig már a kezdet kezdetén sikeres rendszerváltás követte azt a réges-rég meghirdetett *Röpülj, hajóm* stratégiát. Nem a politikában persze, hanem az irodalomban. Amíg mi hagyományos eszközökkel próbáltuk versben, prózában vagy akár irodalomkritikában lebontani a közvetlenül előttünk járók kollektivista szemléletét, talán nem is eredménytelenül, addig az 1974-ben megjelent esszégyűjtemény, a *Szövegek és körülmények* szerzői, a filozófus Bretter György hívei, Tamás Gáspár Miklós, Ágoston Vilmos, Molnár Gusztáv, Huszár Vilmos, Szilágyi N. Sándor, akiket már akkor „esszéíró nemzedékként” emlegettek, egy radikális nyelvhasználati reformot vezettek be. Alapvetően megváltoztatták az esszé addigi helyét és szerepét az erdélyi irodalomban, és akkori szó-

használatunk szerint „metanyelven” írt szövegeik nyelvkritikája erős társadalomkritika is volt egyúttal. Különállásuknak a Diotima nevű kolozsvári filozófiai kör adott keretet, és el kell ismernem, hogy bár egy irányba tartottunk, hozzánk képest is Tamás Gáspár Miklósék képviselték akkor az igazi irodalmi rendszerváltást. Sok mindenben egyetértettünk, sok mindenben nem. Ha nem félnék a belemagyarázástól, azt mondanám, hogy egy urbánusabb szemléletet hirdettek meg a mi mindenek ellenére tradicionálisabb felfogásunkkal szemben. Csakhogy Erdélyben soha nem szakadt ketté a közélet úgy, ahogy Magyarországon. Inkább arról volt szó, hogy miközben mi a jövő költészetét próbáltuk megteremteni, Tamás Gáspár Miklósék már „a jövő kritikáját” fogalmazták. Mint ahogy az is kiderült 1989 utáni beszélgetéseinkből Gázsival – legalább egyszer hadd említsem mégis így –, Budapesten, Kolozsváron és egyszer-kétszer Bukarestben is, hogy máshonnan közelítve, de legtöbbször egyet gondolunk nemzetről, baloldaliságról, jobboldaliságról és talán a lehetséges jövőről is.

Filozófus volt? Író volt? Legszívesebben tényleg annyit mondanék: rendszerváltó volt. Aki nemcsak kereste, hanem meg is találta az optimális rendszert: amelyben időről időre le kell váltani a jövőt. Egyébként minden bizonnyal ezt nevezik demokráciának.

És még valami: úgy hírlík, elég sok rosszat gondolnak mostanában az erdélyiekről Magyarországon. Olyan egyszerű ez? Egyezzünk meg: Tamás Gáspár Miklós is erdélyi volt mindvégig. Igazi transzilván értelmiségi.

Markó Béla